

**POJĘCIE PATRONATU WEDŁUG KODEKSU
PIO-BENEDYKTYŃSKIEGO Z 1917 ROKU
W KONTEKŚCIE REALIZACJI TEGO PRAWA
NA ZIEMIACH POLSKICH PO ODZYSKANIU
NIEPODLEGŁOŚCI W 1918 ROKU**

**THE CONCEPT OF PATRONAGE ACCORDING
TO THE PIO-BENEDICTINE CODE OF 1917
IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION
OF THIS RIGHT ON POLISH LANDS AFTER
REGAINING INDEPENDENCE IN 1918**

Dr Ryszard Pankiewicz

Akademia Zamojska, Polska
e-mail: ryszard.pankiewicz@akademiazamojska.edu.pl;
<https://orcid.org/0000-0003-2574-0550>

Abstrakt

Finansowanie działalności Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce jest zagadnieniem, które permanentnie wzbudza ożywioną dyskusję obejmującą poszukiwanie takich rozwiązań prawnych, które satysfakcjonowałyby wszystkie zainteresowane strony. Z uwagi na dominującą pozycję wiary katolickiej w Polsce, podejmowana polemika w opisywanym zakresie, zasadniczo obejmuje ułożenie relacji państwo-Kościół katolicki. W związku z tym istotnym jest odniesienie się do okresu historii państwa polskiego, w którym podnoszony aspekt był uregulowany.

Instytucją prawną, która z jednej strony była zasadniczą w zakresie finansowania Kościoła katolickiego, z drugiej, „anormalną” z uwagi na wynikające z niej szerokie uprawnienia osób świeckich w Kościele, to prawo patronatu. Okres szczególnie, w kontekście realizacji tego prawa na ziemiach polskich, przypada na czas po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 r., a więc w okresie po wejściu w życie Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r.

W niniejszym opracowaniu opisane zostanie pojęcie i rodzaje prawa patronatu według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r., ze szczególnym uwzględnieniem jego realizacji na ziemiach polskich. Analiza podejmowanego zagadnienia ma na celu nie tylko przypomnienie dawnych regulacji prawnych, ale przede wszystkim ma stanowić kanwę do przyjęcia nowych przepisów prawnych, bazując na historycznych rozwiązaniach i ich skutkach.

Słowa kluczowe: prawo patronatu, przywilej prezentacji na urząd kościelny, relacje Kościół-państwo, finansowanie kościołów i związków wyznaniowych

Abstract

Financing the activities of churches and religious associations in Poland is an issue that constantly arouses lively discussion, including the search for legal solutions that would satisfy all interested parties. Due to the dominant position of the Catholic faith in Poland, the polemics undertaken in the described scope mainly concern the arrangement of the state-Catholic Church relations. Therefore, it is important to refer to the period in the history of the Polish state in which the aspect in question was regulated.

A legal institution which, on the one hand, was the main one in terms of financing the Catholic Church, and on the other hand, „abnormal” due to the extensive rights of lay people in the Church resulting from it, was the right of patronage. A special period in the context of the implementation of this right on Polish lands falls after Poland regained independence in 1918, after the entry into force of the Code of Canon Law of 1917.

This study will describe the concept and types of the right of patronage according to the Code of Canon Law of 1917, with particular emphasis on its implementation in Poland. The analysis of the discussed issue is intended not only to recall old legal regulations, but above all to constitute a basis for the adoption of new legal provisions, based on historical solutions and their effects.

Keywords: patronage law, privilege of the presentation for an ecclesiastical office, Church-state relations, financing of churches and religious associations

Wprowadzenie

Narodziny niepodległego państwa polskiego po okresie zaborów w 1918 r., zbiegły się z promulgowaniem Kodeksu Pio-Benedyktyńskiego z 1917 r.¹, w którym uregulowano prawo patronatu. Był to szczególnie

¹ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate*

okres dla powstającego z okresu niewoli państwa polskiego, które organizując od podstaw strukturę administracji publicznej, również wznawia stosunki dyplomatyczne z innymi państwami, w tym ze Stolicą Apostolską. W tym kontekście zasadniczym staje się uregulowanie wzajemnych relacji, co ma odzwierciedlenie w Konkordacie z 1925 r., zawartym między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską².

W opisywanym okresie na ziemiach polskich odrodził się także zwyczaj ustawodawstwa synodalnego³. Obowiązki patrona określone w Konkordacie polskim były jednocześnie przedmiotem pierwszego polskiego synodu plenarnego z 1936 r., który po prawie 293 latach przerwy ponownie odbył się w Częstochowie⁴. Zgodnie z uchwałą 138 § 1, Synod określił, że: „obowiązek wznoszenia, utrzymania i naprawy kościołów oraz innych budynków parafialnych spoczywa, zgodnie z przepisami prawa kanonicznego, konkordatowego i diecezjalnego, na patronach, parafianach i innych, którzy z publicznego czy prywatnego tytułu prawnego są obowiązani do pokrywania tych wydatków w całości lub części”⁵ [Kałwa 1939, 112-15]. Do ponoszenia powyższych zobowiązań, patron był wymieniony jako pierwszy w kolejności. Sytuację patrona określono także w rozporządzeniach

promulgatus (27.05.1917), AAS 9 (1917), pars II, s. 1-593 [dalej: KPK/17].

² Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie 10 lutego 1925 r., Dz. U. Nr 72, poz. 501.

³ „Życie synodalne nabrało nowego biegu po odzyskaniu przez Polskę w 1918 r. niepodległości, w okresie międzywojennym /1918-1939/ odbył się synod plenarny/1936 r./ oraz 16 synodów diecezjalnych /w diecezjach: warszawskiej, sandomierskiej, podlaskiej, krakowskiej-2, kieleckiej, płockiej-2, łuckiej, tarnowskiej-2, lubelskiej, chełmińskiej, gnieźnieńskiej, lwowskiej, wileńskiej-14. Synody te odbywały się zgodnie z normami Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917r., a ich celem było przygotowanie dla poszczególnych diecezji zbioru aktualnego prawa diecezjalnego i wskazanie programu pracy duszpasterskiej” [Góralski 1999, 154-55; Tenże 1991, 22].

⁴ Zob. *Orędzie Episkopatu Polski do duchowieństwa i wiernych w sprawie uchwał pierwszego polskiego synodu plenarnego* [Kałwa 1939, 35-56].

⁵ P. Kałwa opublikował tekst polskiego pierwszego synodu plenarnego, który odbył się w dniach 26-27 sierpnia 1936 r., a zatwierdzonego przez papieża Piusa XI w dniu 23 maja 1937 r. Następnie uchwały Synodu zostały promulgowane w dniu 15 grudnia 1937 r. [tamże, 57-121]; zob. także: *Pierwszy synod plenarny w Rzeczypospolitej Polskiej*, Ecclesia Catholica, Warszawa 1936, s. 3-29; *Uchwały I. Polskiego Synodu Plenarnego*, Ecclesia Catholica, Poznań 1938, s. 3-64; Zieliński 2005, 237-99.

synodów diecezjalnych⁶. Jego obecność była wymagana podczas wizytacji dziekana w parafii, w zakresie oceny stanu kościoła i budynków parafialnych⁷, a także przy wprowadzeniu duchownego w posiadanie parafii i objęcia przez niego zarządu majątkiem i inwentarzem kościoła⁸, oraz wystąpienia wakatu na probostwie⁹. Identycznie pojęcie patrona określał także Lwowski Synod Archidiecezjalny z 1930 r.¹⁰

W nawiązaniu do powyższego, przedmiotem niniejszego opracowania jest analiza regulacji pojęcia prawa patronatu w KPK/17, z uwzględnieniem kontekstu realizacji tego prawa na ziemiach polskich po odzyskaniu niepodległości w 1918 r.

1. Pojęcie prawa patronatu w KPK/17

KPK/17 r. był pierwszą kodyfikacją prawa kanonicznego w dziejach Kościoła powszechnego. Instytucja prawa patronatu była w nim uregulowana w dwudziestu czterech kanonach (kan. 1448-1471). W kan. 1448 KPK/17 prawodawca określił pojęcie prawa patronatu jako: „ogół przywilejów oraz obowiązków, jakie przysługują katolickim fundatorom kościołów, kaplic lub beneficjów oraz tym, którzy od nich to prawo mają”¹¹. Jak wynika z tej de-

⁶ Por. *Pierwszy Synod Diecezji Tarnowskiej 1928*, Nakładem Kleru Diecezjalnego, Tarnów 1928.

⁷ Stat. 59: „Dziekan wraz z patronem i członkami komitetu parafjalnego ma w czasie wizytacji rozpatrzyć stan kościoła i budynków parafjalnych i t. zw. *fundus instructus*, a wynik tej rewizji wpisać w księdze protokółów komitetu parafjalnego”. Tamże. Zob. także: *Dodatek VIII. Instrukcja o wizytacji dziekańskiej*. Tamże.

⁸ Stat. 69 § 1: „Dążyć należy, by wprowadzenie w posiadanie parafji, odbywało się razem z t. zw. zabezpieczeniem, czyli oddaniem majątku i inwentarza kościoła i probostwa w obecności administratora, patrona i komitetu kościelnego”. Tamże.

⁹ Stat. 184 § 1: „Patron kościoła jest członkiem Komitetu Parafjalnego i jako taki bierze udział w czynnościach Komitetu oraz w akcie odbierania i oddawania majątku kościelnego i plebańskiego w czasie opróżnienia probostw, § 2. Przyjęte i istniejące zwyczaje wyróżnienia patrona w kościele należy nadal zachować”. Tamże. Por. stat. 258 § 1 o zarządzaniu majątkiem kościelnym. Tamże. *Dodatek XVIII. Instrukcja o zabezpieczeniu majątku opróżnionych kościołów i probostw*. Tamże, s. 203.

¹⁰ Stat. 250 § 1. *Instrukcja o wizytacjach dziekańskich, Lwowski Synod Archidiecezjalny R.P. 1930*, Kuria Archidiecezjalna, Lwów 1930, s. 145. Zob. tamże, s. 157.

¹¹ KPK/17, kan. 1448: „*Ius patronatus est summa privilegiorum, cum quibusdam oneribus, quae ex Ecclesiae concessione competunt fundatoribus catholicis ecclesiae, cappellae*

finicji, patronat był szczególnym prawem, które wyposażało osoby świeckie w określony zakres władzy kościelnej, przyznawanej w zamian za fundacje kościołów, kaplic lub beneficjów [Pasternak 1970, 190-97]. Patron¹² wyposażony w określone prawa i obciążony obowiązkami, stawał się podmiotem stosunków prawnych na podstawie prawa kanonicznego. W Polsce na określenie patrona, czyli opiekuna kościoła, używano także pojęcia kolator. Jednakże nie jest to właściwe podejście z uwagi na to, że kolator *sensu stricto* określa tego, któremu patron przedstawiał duchownego na urząd kościelny, a zasadniczo był to biskup [Taczak 1915, 36].

Prawo patronatu składało się z pojęcia przedmiotowego i podmiotowego. Przy czym, pojęcie przedmiotowe należy rozumieć jako ogół przepisów prawnych wydanych przez Kościół, określających stosunek prawny między osobą (członkiem Kościoła) a przedmiotem, tj. rzeczą przekazaną na rzecz Kościoła (beneficjum)¹³. Z kolei pojęcie podmiotowe określa ogół uprawnień, jakie posiadał patron zgodnie z prawem przedmiotowym [Głąb 1919, 5-6]¹⁴.

---

aut beneficii, vel etiam eis qui ab illis causam habent". Zob. także: Bączkiewicz, Baron i Stawinoga 1957, 380; Rittner 1912, 227-28; Grabowski 1948, 482.

¹² Termin patron wywodzi się z prawa rzymskiego i określał człowieka, który swojego niewolnika uczynił wolnym. Prawo patronatu oznaczało uprawnienie jakie posiadał względem wyzwolonego (*libertus*). Wyzwoleniec miał obowiązek szacunku względem patrona (*obsequium*). Wyrażało się to m.in. w tym, że wyzwoleniec mógł skarżyć na patrona i jego rodzinę za zgodą pretora. Z kolei za nieprzestrzeganie szacunku groziła mu kara cielesna lub pieniężna. Wyzwoleniec zobowiązany był także do świadczenia usług na rzecz patrona. Wśród uprawnień, które posiadał patron, był przywilej dziedziczenia po wyzwoleniu. Ponadto, wyzwoleniec był zobowiązany do alimentacji na rzecz patrona w razie jego zubożenia. Wtórne znaczenie wyrazu patron oznaczało opiekuna, obrońcę (adwokata) [Bączkiewicz, Baron i Stawinoga 1957, 380]. Zob. także: Zoll 1920, 37; Wilanowski 1930, 85; Wołodkiewicz 1986, 115; Osuchowski 1962, 210; Kunderewicz 1986, 43-44; Pasternak 1970, 190; Kuryłowicz i Wiliński 2021, 109.

¹³ Prawne i potoczne rozumienie prawa patronatu opisuje B. Szady w swoim dziele pt. *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych*. Autor opisuje źródła i podstawy, zakres i definicje prawa patronatu oraz podziału na kategorie prawa patronatu beneficjów ze względu na wykonawcę (patronat czynny), dokonując przy tym szczegółowej kwereudy m.in. źródeł kościelnych. Zob. Szady 2003, 15-34.

¹⁴ Zob. także: Uniwersytet Jagielloński. Towarzystwo Biblioteki Słuchaczy Prawa (Współtwórca), *Prawo patronatu*, Wydawnictwo Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1918, s. 12-13.

Instytucja patronatu, jak opisuje F. Bączkowicz, nie posiada *sensu stricto* charakteru prawa duchowego, lecz jest przywilejem kościelnym, tj. *spiritualia antecedenter adnexum* [Bączkowicz, Baron i Stawinoga 1957, 380]¹⁵. Z kolei E. Rittner określa prawo patronatu jako instytucję wyjątkową i anormalną, ponieważ przysługiwać ona mogła osobie prywatnej spoza hierarchicznej struktury Kościoła, na podstawie odrębnego tytułu prawnego [Rittner 1912, 227].

Najważniejszym przywilejem patronatu, jakim dysponował patron, to przywilej prezenty, tj. wyznaczania kandydatów na wakujące beneficja kościelne [Czapski 1869, 5-8]. Nie można jednak ograniczać i identyfikować patronatu tylko i wyłącznie do tego przywileju.

2. Rodzaje prawa patronatu

W KPK/17 były określone podziały prawa patronatu w zależności od przyjętych kryteriów podmiotowych i przedmiotowych. W kan. 1449, 1° uregulowano patronat osobisty (*ius patronatus personale*) i rzeczowy (*ius patronatus reale*)¹⁶. Przy dokonaniu tego podziału była istotna procedura postępowania, na podstawie którego osoba uzyskiwała patronat, tzn. czy w trybie bezpośrednim (osobistym), czy pośrednim (rzeczowym)¹⁷.

W kan. 1449, 2° uregulowany był kolejny podział patronatu. Zgodnie z tym przepisem prawnym, wyróżnić można trzy rodzaje prawa patronatu: kościelny (*ecclesiasticum*), świecki (*laicale*) i mieszany (*mixtum*)¹⁸. Głównymi kryteriami tego podziału było określenie osoby dokonującej fundacji oraz zdefiniowanie, z jakiego źródła pochodzą dobra, tj. kościelnego czy świeckiego. Ponadto, ważne było posiadanie tytułu prawnego do prawa patronatu przez patrona [Bączkowicz, Baron i Stawinoga 1957, 381]. Patronat mógł być przekazywany następcy prawnemu. W zależności

¹⁵ Zob. tamże, s. 14-15.

¹⁶ KPK/17, kan. 1449: „Ius patronatus est: 1 Reale, vel personale, prout alicui rei cohaeret vel directe ad personam spectat”.

¹⁷ Szerzej: Uniwersytet Jagielloński. Towarzystwo Biblioteki Słuchaczy Prawa (Współtwórca), *Prawo patronatu*, s. 16-19.

¹⁸ KPK/17, kan. 1449: „Ius patronatus est: 2 Ecclesiasticum, laicale, mixtum, prout titulus, quo quis iure patronatus potitur, est ecclesiasticus, vel laicallis, vel mixtus”.

od spadkobiercy prawodawca w KPK/17 w kan. 1449, 3° uregulował patronat dziedziczny, rodzinny, rodowy i mieszany [Czapski 1869, 17].

2.1. Patronat osobisty i rzeczowy

Patronat osobisty występował w sytuacji, w której podmiotem jego posiadania była bezpośrednio osoba fizyczna lub prawna [Głąb 1919, 6; Grabowski 1948, 483], tj. pierworodny syn lub inna konkretna osoba, kapituła, itd. W literaturze można odnaleźć dodatkowy podział patronatu osobistego na ściśle osobisty (*ius patronatus personalissimum*), przysługujący wyłącznie fundatorowi i wygasający wraz z jego śmiercią, oraz rodzinny (*ius patronatus familiare s. gentilitium*), gdy przechodził na członków rodziny lub był dziedziczny (*ius patronatus haereditarium*)¹⁹.

Patronat rzeczowy występował wówczas, gdy patronat obejmowała określona osoba, ale nie w sposób bezpośredni, jak to było przy patronacie osobistym, tylko przez rzecz, której stawała się właścicielem (np. posiadłości), jak również wraz z przyjęciem godności czy urzędu kościelnego [Pasternak 1970, 193]. Każda osoba przejmująca nieruchomości, z którą związane było prawo patronatu, nabywała to prawo. Patronat rzeczowy był sposobem identyfikowania właściciela gruntu jako podmiotu prawa patronatu²⁰.

Przy podziale patronatu na osobisty i rzeczowy należy zwrócić uwagę na fakt, że mogło zachodzić wzajemne przekształcenie się tych patronatów [Rittner 1912, 241]. Sytuacja taka miała miejsce przy zmianie osoby patrona w drodze przeniesienia tego prawa. Jeżeli akt fundacyjny nie zawierał w swej treści wyłączenia takiej możliwości, patron mógł przenieść swoje prawo patronatu na inną osobę bez gruntu. Wówczas patronat rzeczowy przekształcał się w osobisty. Również dopuszczona była konstrukcja odwrotna, tj. patron mógł zbyć grunt z opcją pozostawienia przy sobie prawa

---

¹⁹ Podany podział patronatu osobistego zaproponował E. Rittner. Opisuując instytucję patronatu wskazywał jednocześnie, że w przypadku wątpliwości czy zachodzi patronat osobisty lub rzeczowy należy domniemywać, że chodzi o pierwszy. Patronat rzeczowy określał jako anormalny. Podobnie domniemywał, że w przypadku wątpliwości zasadą jest patronat dziedziczny [Rittner 1912, 234-35]. Zob. także: Uniwersytet Jagielloński. Towarzystwo Biblioteki Słuchaczy Prawa (Współtwórca), *Prawo patronatu*, s. 18-19.

²⁰ Zob. Uniwersytet Jagielloński. Towarzystwo Biblioteki Słuchaczy Prawa (Współtwórca), *Prawo patronatu*, s. 16-17.

patronatu. W tej sytuacji patronat rzeczowy przekształcał się w osobisty. Należy podkreślić, że mogła zachodzić także taka sytuacja, w której mimo przejęcia majątku objętego patronatem, prawo patronatu nie mogło być wykonywane, np. gdy taki majątek nabywał Żyd²¹. Patronat rzeczowy przestawał istnieć wraz ze zniesieniem parafii objętej tym prawem.

Przy podziale na patronat osobisty i rzeczowy uwypukla się rozwój prawa patronatu. Patronat kształtował się na kanwie stosunków prywatnych, tj. własności i pośrednio adwokacji. Dopiero uregulowanie tego prawa przez Kościół w przepisach kościelnych zmieniło jego znaczenie prawne. Źródłem prawa patronatu – od tego momentu – było wykonanie usługi na rzecz Kościoła, zaś zasadą prawną przywileje kościelne. Rozwój prawa patronatu wykazał, że mimo dążenia Kościoła do przekształcenia patronatu w stosunek ściśle osobisty cecha rzeczowości nadal pozostała²².

2.2. Patronat kościelny, świecki i mieszany

Przy patronacie kościelnym (duchowym) fundacja pochodziła z dóbr kościelnych lub od osoby duchownej (*intuitu seu ratione ecclesiae, dignitatis, beneficii*) z tytułu zajmowanego stanowiska lub funkcji, bez względu na źródło fundacji [Rittner 1912, 231; Grabowski 1948, 483-84; Taczak 1915, 37]. Sprawowanie urzędu kościelnego, z którym związane było prawo patronatu nie stało w sprzeczności, jeżeli chodzi o prawa i obowiązki wypływające tego prawa. Patronat był czynnikiem zewnętrznym w relacji zajmowanego stanowiska kościelnego, z którym także wiązały się określone uprawnienia i zobowiązania, np. biskupa²³. Generalnie można przyjąć,

²¹ Tamże, s. 17.

²² „[...] W pojęciu oderwał się zatem patronat zupełnie od posiadłości ziemskiej, z prawa rzeczowego przedzierzgnął się w osobiste. Tej myśli atoli nie przeprowadziło prawo kościelne z bezwzględną konsekwencją; dając początek patronatowi osobistemu pozostawiło obok niego patronat rzeczowy, to jest pozwoliło połączyć prawo patronatu z rzeczą nieruchomą, tak, iż na każdego przechodzi posiadacza. Tak więc nawet w dzisiejszym prawie nie zatarła się zupełnie pierwotna cecha patronatu, jako prawa połączonego z posiadłością gruntową. Uznając istnienie rzeczowego patronatu, stwierdził Kościół na nowo, choć może kosztem ścisłej konsekwencji prawniczej, zachowawczą cechę swego prawa, które przede wszystkim stara się utrzymać i pogodzić ze swemi instytucjami to, co się historycznie rozwinęło” [Rittner 1912, 231].

²³ Zob. Uniwersytet Jagielloński. Towarzystwo Biblioteki Słuchaczy Prawa (Współtwórca),

że prawo patronatu kościelnego było związane wyłącznie ze stanem duchowieństwa, w skład którego wchodziły osoby fizyczne (biskup, kanonik, proboszcz) oraz prawne, zwane także jako moralne lub korporacje (m.in. klasztor, kapituła, fundusz powstały z majątku kościelnego). Patronaty w dobrach funduszu religijnego i naukowego uważane były za duchowne [Rittner 1912, 235].

Odmiennie kształtował się patronat świecki. Powstawał on z dóbr prywatnych osoby świeckiej lub duchownej [Pasternak 1970, 193]. Prawo dopuszczało zatem możliwość posiadania majątku prywatnego przez osobę duchowną, który nie wchodził do majątku kościelnego. Należy zauważyć, że o ile pojedyncza osoba duchowna (fizyczna) mogła posiadać patronat świecki, to kościelna osoba prawna posiadała wyłącznie charakter duchowy²⁴. Podstawą oceny, czy istniał patronat kościelny lub świecki, był akt fundacyjny lub sposób dziedziczenia po osobie, do której należał patronat²⁵.

Patronat mieszany (*ius patronatus mixtum*) powstawał z ufundowanego majątku będącego własnością osób świeckich i kościelnych lub majątku składającego się z dóbr prywatnych, którego właścicielami były osoby świeckie i duchowne [Grabowski 1948, 484].

Patronat mieszany mógł powstać w drodze, np. dziedziczenia majątku przez dzieci po zmarłym ojcu, który zastrzegł, że jeden z synów, który jest biskupem, otrzymuje po nim majątek jako biskup, nie osoba świecka. W takiej sytuacji musiało być wyraźne zastrzeżenie takiego warunku. Mógł także część majątku przepisać na dzieci, a część na klasztor. Taka sytuacja nie budziła wątpliwości, co do istnienia patronatu mieszanego²⁶.

Postacią patronatu mieszanego był współpatronat (tzw. kompatronat), w ramach którego patroni wspólnie wykonywali prezentę. Przywilej obśadzania wakującego urzędu kościelnego, patroni mogli wykonywać alternatywnie, tj. na zmianę. W diecezji chełmińskiej prezentowania na urząd dokonywał biskup i Rząd w zależności od tego, w jakim miesiącu, parzystym lub nieparzystym, nastąpił wakat na urzędzie [Okoniewski 1928, 27]. Jednakże, należy zaznaczyć, że w sytuacji, w której prawo patronatu

---

Prawo patronatu, s. 20-23.

²⁴ Tamże, s. 19-20.

²⁵ Tamże, s. 23.

²⁶ Tamże, s. 24.

dziedziczyłby, np. biskup, mógł to prawo wykonywać jako osoba świecka. Wówczas występował kompatronat, a nie patronat mieszany [Głąb 1919, 9].

2.3. Patronat dziedziczny, rodzinny, rodowy i mieszany

Prawo patronatu mogło być dziedziczone. W zależności od następcy prawnego KPK/17 dzielił patronat na dziedziczny (*hereditarium*), rodzinny (*familiare*), rodowy (*gentilitium*) oraz mieszany (*mixtum*). Podział ten zakładał, że następcą prawnym przy patronacie dziedzicznym mógł być każdy, na kogo takie prawo zostało przekazane. W przypadku patronatu rodzinnego i rodowego dziedzicem zostawał członek rodziny lub rodu fundatora na rzecz Kościoła. Z kolei przy patronacie mieszanym prawo przechodziło na spadkobiercę z rodziny lub rodu (kan. 1449, 3°)²⁷.

Zgodnie z przyjętą regułą interpretacyjną prawo patronatu posiadało charakter dziedziczny. Wyjątkiem od tej zasady było dokonanie zapisu w dokumencie fundacyjnym o granicach dziedziczenia, np. do konkretnej rodziny [Bączkowicz, Baron i Stawinoga 1957, 381; Rittner 1912, 234-35]. Dziedziczeniu nie podlegał także patronat osobisty, który wygaszał wraz z osobą posiadającą to prawo (*ius personalissimum*) [Głąb 1919, 6].

2.4. Patronaty pozakodeksowe

Oprócz wymienionych w KPK/17 rodzajów prawa patronatu, można także przywołać podziały, tzw. pozakodeksowe. Zalicza się do nich patronat czynny i bierny, królewski i prywatny oraz prezentę ludową lub wybór ludowy.

Patronat czynny (*ius patronatus activum*) określał zakres uprawnień, jakie przysługiwały patronowi, tj. przywilej prezenty oraz inne uprawnienia. Natomiast patronat bierny (*passivum*) określał prawo, przysługujące jakiejś rodzinie lub miejscowości. Z tej rodziny lub miejscowości należało dokonać wyboru kandydata na określone beneficjum, pod warunkiem, że rodzina lub miejscowość posiadała takiego kandydata [Bączkowicz, Baron

---

²⁷ KPK/17, kan. 1449: „Ius patronatus est: 3 Hereditarium, familiare, gentilitium, mixtum, prout transit ad heredes, vel ad eos qui de familia aut de gente sunt fundatoris, vel ad eos qui simul sunt heredes et de familia vel gente fundatoris”.

i Stawinoga 1957, 381]. Patronat bierny zakładał także, że fundator miał prawo określania warunków, jakie powinien spełniać kandydat, aby otrzymać beneficjum, np. pochodzić ze stanu szlacheckiego. Kościół nie był związany tą klauzulą, ale w pełni ją respektował i przestrzegał, aby patron wytypował odpowiedniego kandydata²⁸.

Kolejnym podziałem pozakodeksowym był podział na patronat królewski zwany państwowym lub monarchicznym (*regium*) i prywatny (*privatum*). Patronat królewski przysługiwał władcy lub rządowi [Czapski 1869, 17-21]. Jednakże, należy rozróżnić znaczenie prywatnoprawne patronatu królewskiego, który występował w sytuacji, gdy władca był właścicielem określonych gruntów, od publicznoprawnego, gdy władca był właścicielem dóbr królewskich²⁹. Patronat królewski związany z dobrami królewskimi, nie mógł być przedmiotem obrotu prywatnoprawnego i przechodził na następcę korony. Mógł być ustanowiony przez papieża, w drodze wydania odpowiedniego rozporządzenia traktowanego jako przywilej, i generalnie dotyczył prawa nominacji. Z czasem sposób ten przekształcił się w prawo *veta* w prezencje, aby na stanowisko kościelne nie została wybrana osoba nieprzychylna władcy³⁰.

O patronacie państwowym (monarchicznym) wypowiadał się J. Głąb, który zaznaczał, że prawo patronatu jest ściśle powiązane z prawem rzeczowym. Konsekwencją takiego stanu rzeczy było zainteresowanie państwa majątkiem kościelnym oraz osobą mającą beneficjum. W tym autor upatruje przejście pozostałości patronatu monarchicznego na odpowiednią władzę państwową. Po pierwsze, gdy grunt związany z prawem patronatu stał się własnością państwa, oraz po drugie, gdy podmiotowe uprawnienia związane z rzeczowym prawem patronatu przeszły na władzę państwową [Głąb 1919, 10-11].

Oprócz powyższych podziałów patronatów, występowała jeszcze tzw. prezenta ludowa lub wybór ludowy [Pasternak 1970, 193], tj. sytuacja, w której parafianie prezentowali lub wybierali odpowiedniego kandydata

---

²⁸ Uniwersytet Jagielloński. Towarzystwo Biblioteki Słuchaczy Prawa (Współtwórca), *Prawo patronatu*, s. 28-29.

²⁹ Tamże, s. 31.

³⁰ Tamże, s. 40-41.

na proboszcza dla „swojego” kościoła [Wilanowski 1928, 26; Bączkowicz, Baron i Stawinoga 1957, 382].

Zakończenie

Okres II Rzeczypospolitej był czasem odbudowywania państwowości i systemu prawnego, a także układania wzajemnych relacji z innymi państwami. Wznowione i kształtowane na nowo były stosunki ze Stolicą Apostolską, zerwane wraz z utratą niepodległości. Znamionnym jest także fakt, nałożenia się na ten czas, uchwalenia i wejścia w życie pierwszej kodyfikacji prawa kanonicznego Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego, tj. KPK/17. Był to akt prawny, który regulował wiele instytucji, które do tychczas nie posiadały charakteru normatywnego lub były opisane w doktrynie lub wynikały z ustalonych zwyczajów. Jedną z instytucji prawnych, która w sposób kompleksowy została uregulowana tej kodyfikacji jest prawo patronatu. Po przeprowadzeniu syntetycznej analizy przepisów prawa kanonicznego dotyczącego prawa patronatu można wyprowadzić zasadniczy wniosek, że KPK/17 szczegółowo określał instytucję prawa patronatu, zakazując jednocześnie powstawania patronatu w przyszłości. Takie rozwiązanie zastosowane przez Kościół było podyktowane zakresem obowiązywania prawa patronatu oraz zmian, jakie zaszły w obszarze ustrojowym i własnościowym w owym okresie. Regulacje KPK/17 istotnie przyczyniły się kształtowania prawa patronatu na ziemiach polskich po odzyskaniu niepodległości w 1918 r., zwłaszcza, że prawo patronatu pomimo przebywania Polski pod zaborami przez 123 lata było realizowane, z uwagi na jego wielowiekową praktykę i obowiązujące regulacje prawne w tym zakresie państw zaborczych. Reasumując, należy poddać refleksji nie obowiązujące przepisy o prawie patronatu KPK/17 w kontekście podejmowania polemiki w zakresie finansowania Kościoła katolickiego, chociażby w aspekcie nie powielania tych rozwiązań prawnych, które skutkowały negatywnymi konsekwencjami.

PIŚMIENNICTWO

- Bastrzykowi, Aleksander. 1947. *Monografia historyczna parafii Ruda Kościelna nad Kamienną*. Ostrowiec: Nakładem autora.
- Bączkiewicz, Franciszek, Józef Baron, i Władysław Stawinoga. 1957. *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*. T. I, wyd. III. Opole: Wydawnictwo Diecezjalne Św. Krzyża.
- Czapski, Ignacy. 1869. *De iure patronatus quod vocant regium*. Berlin: Berolini. Typis Expressit Gustavus Lange.
- Głąb, Jan. 1919. *Kościelne prawo patronatu w świetle zmian nowym kodeksem wprowadzonych*. Przemysł: Nakładem autora.
- Grabowski, Ignacy. 1948. *Prawo kanoniczne*. Wyd. IV. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolfa.
- Góralski, Wojciech. 1991. „Synody płockie – historia i współczesność.” *Notatki Płockie. Kwartalnik Towarzystwa Naukowego Płockiego* 36 (146), nr 1:21-24.
- Góralski, Wojciech. 1999. „Synody w historii Kościoła w Polsce. Szkic do dziejów ustawodawstwa synodalnego.” *Studia Płockie* 27:147-56.
- Kałwa, Piotr. 1939. *Pierwszy polski synod plenarny: wraz z orędziem Episkopatu Polski do duchowieństwa i wiernych w sprawie uchwał tegoż synodu poprzedzony rysem historycznym prowincjonalnego ustawodawstwa synodalnego w Polsce przedrozbiorowej*. Lublin: Uniwersytet.
- Kunderewicz, Cezary. 1986. *Instytucje Justyniana*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kuryłowicz, Marek, i Adam Wiliński. 2021. *Rzymskie prawo prywatne – zarys wykładu*. Wyd. VII. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Okoniewski, Stanisław W. 1928. *Diecezja Chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny*. Pelplin: Nakładem Kurii Biskupiej.
- Osuchowski, Wacław. 1962. *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Pasternak, Ferdynand. 1970. *Urzędy i beneficja kościelne. Majątek kościelny. Zarys Prawa Kanonicznego. Prawo rzeczowe*. T. III, z. V. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Rittner, Edward. 1912. *Prawo kościelne katolickie*. T. I, wyd. IV. Lwów: Nakładem Samuela Bodeka.
- Szady, Bogumił. 2003. *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych*. Lublin: Wydawnictwo-Drukarnia LIBER.
- Taczak, Teodor. 1915. *Kościelne prawo majątkowe. Dla użytku alumnów Seminarium Duchownego Gnieźnieńskiego*. Gniezno: Druk J.B. Langiego.

- Wilanowski, Bogusław. 1928. „Ustępstwa ze strony Kościoła na rzecz Państwa poczynione w konkordacie z 10 lutego 1925 r. w świetle konkordatów innych.” *Rocznik Prawniczy Wileński* 2:177-240.
- Wilanowski, Bogusław. 1930. „Stosunek Kościoła do państwa w świetle ostatnich konkordatów.” *Rocznik Prawniczy Wileński* 4:107-208.
- Wołodkiewicz, Witold (red.). 1986. *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*. Warszawa: Wydawnictwo Wiedza Powszechna.
- Witczyk, Henryk (red.). 2000. *Encyklopedia chrześcijaństwa. Historia i współczesność 2000 lat nadziei*. Kielce: Wydawnictwo Jedność.
- Zieliński, Jacek. 2005. „Pierwszy polski Synod Plenarny w odrodzonej Rzeczypospolitej: okres przygotowań.” *Kwartalnik Prawno-Historyczny* 48, nr 3-4:237-99.
- Zoll, Fryderyk. 1920. *Rzymskie prawo prywatne (Pandekta)*. T. II. A, wyd. IV. Warszawa–Kraków: Nakładem Księgarni J. Czarnecki.